

TOPIARIUS
STUDIA KRAJOBRAZOWE

Tom 1/2016

WYDAWCA:

Uniwersytet Rzeszowski, Wydział Biologiczno-Rolniczy, Zakład Architektury Krajobrazu
ul. Ćwiklińskiej 1A, 35-601 Rzeszów
serwis internetowy czasopisma: www.topiarius.ur.edu.pl
kontakt: topiarius.redakcja@ur.edu.pl

REDAKTOR NACZELNY:

dr hab. inż. arch. Piotr Patoczka, prof. UR

REDAKCJA:

dr inż. arch. kraj. Agata Gajdek, dr Piotr Kołodziejczyk, dr inż. arch. Anna Sołtysik, dr inż. arch. kraj. Marta Pisarek, mgr inż. arch. kraj. Agnieszka Wójcik

RADA NAUKOWA:

prof. dr hab. inż. arch. Aleksander Böhm, prof. dr hab. inż. arch. Andrzej Kadłuczka, dr hab. inż. Zbigniew Czerniakowski, dr hab. inż. arch. Mykoła Bewz, dr hab. inż. arch. Piotr Patoczka

RECENZENCI TOMU:

prof. dr hab. arch. Aleksander Böhm, dr hab. inż. Zbigniew Czerniakowski, prof. UR, dr hab. inż. Beata Gawryszewska, dr hab. art. rzeźb. Jerzy Grygorczuk, prof. dr hab. Krzysztof Młynarczyk, dr hab. inż. arch. Irena Niedźwiecka-Filipiak, dr hab. Krystyna Pudelska, prof. nadzw., dr hab. Barbara Szulczewska, prof. SGGW, prof. dr hab. inż. arch. Adam Szymski, prof. dr hab. Czesława Trąba, dr hab. Ewa Trzaskowska, KUL, dr hab. Piotr Urbański, prof. nadzw., prof. dr hab. inż. Kazimierz Wiech, dr hab. inż. arch. Agata Zachariasz, prof. PK

KOREKTA:

Ryszard Żelazny

TŁUMACZENIA STRESZCZEŃ:

autorzy tekstów

SKŁAD I PROJEKT OKŁADKI:

Anna Sołtysik, na okładce wykorzystano rysunek Piotra Patoczki

Czasopismo TOPIARIUS. Studia Krajobrazowe to recenzowane czasopismo naukowe, którego podstawową wersją jest wersja papierowa.

Wszelkie prawa zastrzeżone. Czasopismo, ani żaden jego fragment, nie może być drukowane ani reprodukowane bez pisemnej zgody wydawcy.

All rights reserved. No part of this publication may be printed or reproduced without permission in writing from the publisher.

ISSN 2449-9595   ISBN 978-83-63359-18-8

WYDAWCA WYKONAWCZY:

Wydawnictwo AMELIA Aneta Siewiorek
ul. dr J. Tkaczowa 186, 36-040 Boguchwała
tel. 17 853 40 23, tel. komórkowy 600 232 402
www.wydawnictwoamelia.pl
<http://wydawnictwoamelia.pl/sklep/>
e-mail: wydawnictwoamelia@go2.pl

Uniwersytet Rzeszowski
Wydział Biologiczno-Rolniczy
Zakład Architektury Krajobrazu

TOPIARIUS

STUDIA KRAJOBRAZOWE

Wydanie monograficzne

Tom 1

KRAJOBRAZ POLSKI. CUDZE CHWALICIE
Ochrona i kształtowanie rodzimego krajobrazu

Rzeszów 2016

SPIS TREŚCI

Piotr Patoczka <i>Od redakcji</i>	7
--------------------------------------	---

KRAJOBRAZ – ASPEKTY TEORETYCZNE

Beata J. Gawryszewska <i>Ginący krajobraz miejski. Przemiany struktury i funkcji zieleni miejskiej w XX i XXI wieku</i>	11
--	----

Anna Górka <i>Edukacja krajobrazowa dla ruralistyki</i>	25
--	----

Jerzy Potyrała, Tomasz Malczyk, Izabela Iwancewicz <i>Walidacja metody oznaczenia roli średniowiecznych fortyfikacji w aspekcie ochrony i kształtowania krajobrazu</i>	34
---	----

Krzysztof M. Rostański <i>Modelowanie heurystyczne naturalistycznych założeń zieleni</i>	54
---	----

Magdalena Wilkosz-Mamcarczyk <i>Procesy rewitalizacyjne i ich wpływ na jakość krajobrazu miejskiego</i>	64
--	----

KRAJOBRAZ KULTUROWY I JEGO TOŻSAMOŚĆ

Krzysztof Gawroński, Michał Uruszczak <i>Współczesne aspekty ochrony krajobrazu Górnego Śląska</i>	75
---	----

Katarzyna Kałużny, Ewa Hanus-Fajerska <i>Ogrody gospodarstw agroturystycznych szansą na zachowanie tradycyjnych ogrodów wiejskich</i>	87
--	----

Daniel Mikulski, Elżbieta Raszeja, Gabriela Klause <i>Ze studiów nad tożsamością miejsca. Problem kontynuacji formy dworu w krajobrazie wielkopolskiej wsi na obszarze ziemi średzkiej</i>	97
---	----

Paweł Nowak <i>Krajobraz kulturowy – aktywna ochrona przez wartościowanie</i>	115
--	-----

Karolina Porada <i>Kopce w krajobrazie Krakowa i okolic</i>	121
Elżbieta Raszeja, Agnieszka Skóra <i>Relacje między ekspozycją a tłem krajobrazowym w muzeach na wolnym powietrzu na przykładzie Wielkopolskiego Parku Etnograficznego</i>	131
Magdalena Rzeszotarska-Pałka <i>Tożsamość krajobrazu wsi Pomorza Zachodniego</i>	149
PROBLEMATYKA PLANOWANIA KRAJOBRAZU	
Agata Ćwik, Bernadetta Ortyl <i>Rozproszona zabudowa w górach – utracone krajobrazy?</i>	165
Maria Dankowska, Marek Koter, Małgorzata Saciuk, Aneta Tomczak <i>Czytelność dawnych układów ruralistycznych w planie współczesnego miasta na przykładzie Łodzi</i>	176
Wiesława Gadomska <i>Krajobrazowe konsekwencje rozwoju turystycznej bazy noclegowej w obszarze Krainy Wielkich Jezior Mazurskich</i>	193
Michał Uruszczak <i>Prognozy programu odnowy wsi jako część polityki regionalnej</i>	205
Barbara Wycichowska <i>Progresywna rewitalizacja krajobrazu miasta Łodzi</i>	216
WSPÓŁCZESNE PRZEKSZTAŁCENIA KRAJOBRAZU	
Bożena Łukasik <i>Kompozycje i zróżnicowanie form roślinnych na poznańskich placach miejskich</i>	235
Maciej Żołnierczuk, Beata Fornal-Pieniak, Ewa Rykała <i>Polski krajobraz „niskiej zieleni przydrożnej”</i>	248
Ewa Anna Rykała, Maciej Żołnierczuk <i>Przekształcenia tkanki roślinnej w krajobrazie miasta na przykładach placów rynkowych Mazowsza</i>	258

ASPEKTY PROJEKTOWANIA KRAJOBRAZU

- Magdalena Jaroniec, Michał Krzyżaniak, Dariusz Świerk, Piotr Urbański,
Miłosz Walerzak
*Problemy rewaloryzacji historycznych założeń ogrodowych, na przykładzie
konceptji zagospodarowania zabytkowego parku w Gorzynie* 273
- Grażyna Łaska, Katarzyna Urban
*Projekt koncepcyjny urzędzenia parku botanicznego
w śródmieściu Białegostoku* 289
- Anna Podolska, Ewa Trawińska
*Mała architektura z regionalnym akcentem we współczesnych rozwiązaniach
zagospodarowania terenu na przykładzie wsi Glinka w woj. śląskim* 304
- Miłosz Zieliński
*Odrębność i tożsamość przestrzeni publicznej jako wartość
dla lokalnej społeczności* 317

PROBLEMATYKA PLANOWANIA KRAJOBRAZU

ROZPROSZONA ZABUDOWA W GÓRACH – UTRACONE KRAJOBRAZY?

DISPERSED SETTLEMENT IN THE MOUNTAINS – LOST LANDSCAPES?

Agata Ćwik, Bernadetta Ortyl
Uniwersytet Rzeszowski, Wydział Biologiczno-Rolniczy
Katedra Agrobiologii i Ochrony Środowiska
acwik@ur.edu.pl

Współczesny krajobraz Karpat Polskich ulega silnemu przekształceniu związanemu z intensyfikacją funkcji osadniczej. Negatywny aspekt tego zjawiska jest powodowany przez rozproszony charakter zabudowy w obrębie stoków i wierzchowin górskich, zwłaszcza położonych w pobliżu większych miast, jak np. w sąsiedztwie Rzeszowa.

W artykule przedstawiono skutki krajobrazowe, przyrodnicze, społeczne i ekonomiczne zjawiska rozpraszania zabudowy. Przeprowadzono także studium przypadku polegającego na ocenie różnic w rozpraszaniu zabudowy w strefie podmiejskiej Rzeszowa pomiędzy gminami Krasne w Kotlinie Sandomierskiej i Chmielnik na Pogórzu Dynowskim. Analizy GIS wykazały, że zjawisko to jest intensywniejsze w karpackiej części tego obszaru. Niepokojącym faktem obecnie jest coraz intensywniejsze zabudowywanie grzbietów i wierzchowin górskich kosztem dolin i stoków. Rodzi to obawę o nieodwracalną utratę cennych dla turystyki krajobrazów karpackich. Te negatywne procesy wskazują na konieczność zmian prawnych ograniczających rolę decyzji lokalizacyjnych.

Słowa kluczowe: Rzeszów, Karpaty, planowanie przestrzenne, walory krajobrazowe

The contemporary landscape of the Polish Carpathians is strongly modified by intensification of the settlement. The negative aspect of this process is caused by dispersing of new buildings on the mountain slopes and flat topped hills, especially on the outskirts of cities, such Rzeszow. The article presents the impact of the scattering of buildings on landscape, environment, social and economic processes. The evaluation of the different scale of dispersed settlement was made in the case study of the suburban area of Rzeszów. Two communities were analysed: Krasne, located in the Sandomierz Basin and Chmielnik in the Dynowskie Foothills. GIS analysis showed that negative processes in the settlement mainly occurred in the Carpathian part of the area. In the Chmielnik community, buildings are more intensively scattered and located increasingly on flat topped hills in-

stead of valleys and slopes. These factors cause the irretrievable loss of value for tourism in the Carpathian landscape. The legislative changes restricting the role of location decisions are needed to counteract these negative processes.

Keywords: Rzeszów, Karpaty, spatial planning, landscape values

Wstęp

Jak zauważa Hanna Hrehorowicz-Gaber (2015: 155), krajobraz karpacki jest niezwykle cennym tworem dzięki połączeniu dziedzictwa kulturowego w nim obecnego i cech środowiska przyrodniczego. Ulega on jednak silnemu przekształceniu związanemu z jednej strony z procesami renaturalizacji (Wolski, 2007), zachodzącymi na terenach wyłączonych z gospodarki rolnej na skutek wysiedleń ludności w połowie XX wieku, a z drugiej strony – z nieodwracalną utratą cennych krajobrazów, powodowanych intensyfikacją funkcji osadniczej. Jakkolwiek lokowanie nowej zabudowy jest niezbędne w zrównoważonym rozwoju Karpat, to negatywny wydźwięk tego zjawiska jest powodowany przede wszystkim przez rozpraszanie osadnictwa. Problem ten dotyczy głównie stref podmiejskich miast, położonych na przedpolu Karpat, jak np. Rzeszowa, Tamowa, Krakowa, ale też we wnętrzu gór, np. Nowego Sącza. Rozpraszanie zabudowy można obserwować także poza strefami podmiejskimi – w Beskidzie Wyspowym, Beskidzie Sądeckim czy na Pogórzu Karpackim (fot. 1), a nawet w stosunkowo wyludnionych terenach Karpat Wschodnich – Górach Sanocko-Turczańskich i Bieszczadach Zachodnich. Celem analiz, podjętych w niniejszej pracy, stała się zatem próba refleksji nad skutkami tego zjawiska w przestrzeni, a także jego parametryczna ocena we fragmencie strefy podmiejskiej Rzeszowa, położonej na progu Karpat.

Metody badań

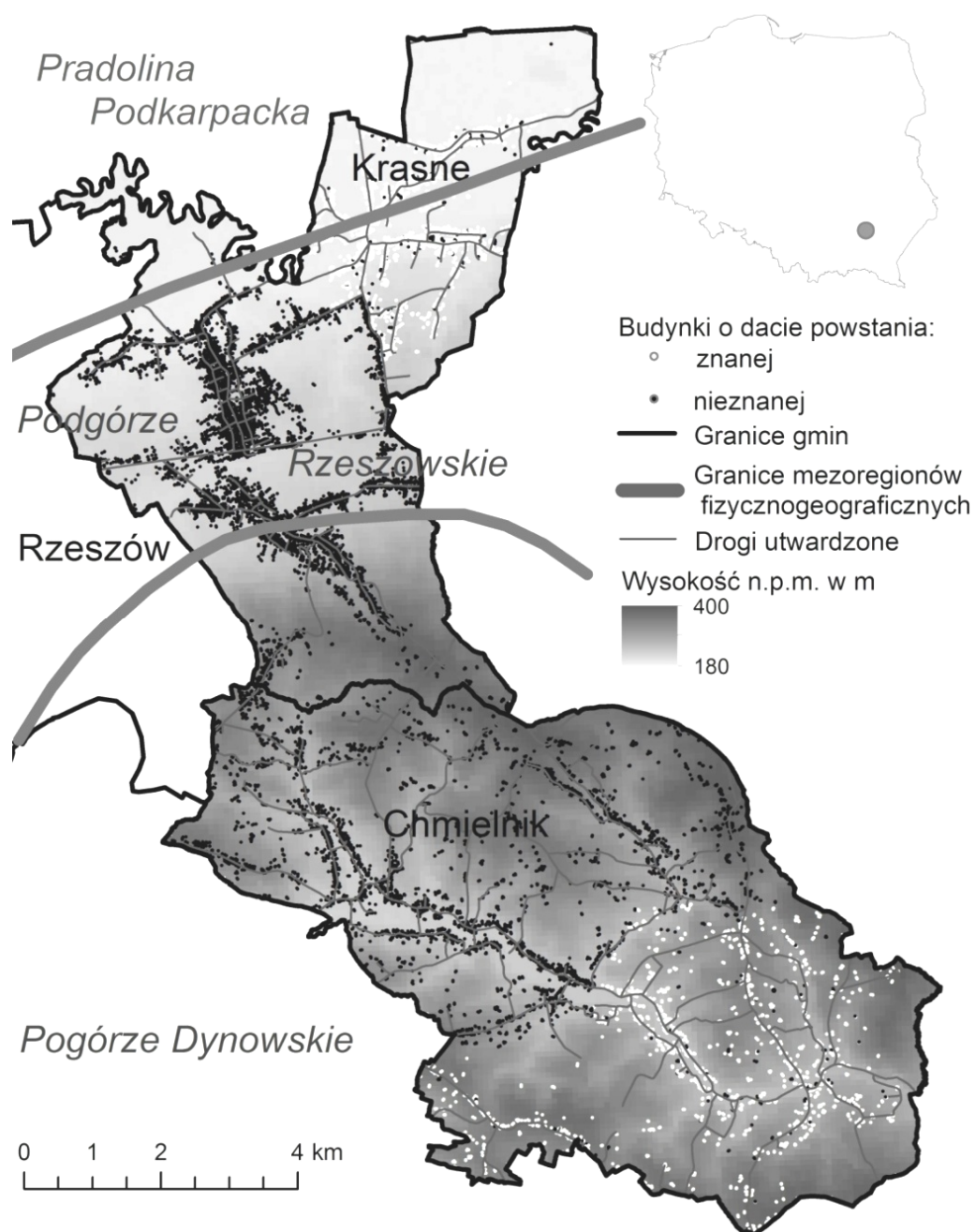
Przestrzenne skutki rozpraszania zabudowy w górach przeanalizowano w oparciu o obserwacje terenowe, prowadzone w Karpatach Polskich na przestrzeni dwóch ostatnich dekad, a także dostępną literaturę. Podzielono je na cztery grupy – skutki: krajobrazowe, przyrodnicze, ekonomiczne i społeczne. Przeprowadzono także studium przypadku w obrębie dwóch gmin podmiejskich Rzeszowa – Krasnego i Chmielnika, położonych w strefie progowej Karpat, a tym samym mogących odzwierciedlać różnice w zjawisku rozpraszania zabudowy pomiędzy górami i podgórzem. Wybrano je również ze względu na bardzo niskie pokrycie miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego i dużą liczbę pozytywnych decyzji lokalizacyjnych, co poza uwarunkowaniami historycznymi, stanowi główne przyczyny zjawiska rozpraszania zabudowy w Polsce (Śleszyński 2015: 60). Informacje o rozmieszczeniu oraz dacie powstania zabudowy na terenie gmin pozyskano z PODGIK w Rzeszowie. Rozproszenie zabudowy oraz jej zmiany w czasie zostały przeanalizowane za pomocą oprogramowania ArcGIS i QGIS. Natężenie rozproszenia zabudowy określono poprzez obliczenie średniej odległości wszystkich budynków ujętych na mapie ewidencyjnej, do drogi utwardzonej w gminach Krasne i Chmielnik. Obliczono również udział procentowy zabudowy w 6 strefach odległości od drogi: 0-60, 60-80, 80-100, 100-200, 200-500, 500-1000 m. Żaden z budynków nie znajdował się poza tymi wytyczonymi strefami. Dalsze analizy prowadzono tylko w odniesieniu do budynków o znanej dacie powstania. W badanym obszarze taką informację posiadało jedynie 25% obiektów. Są one skupione w obrębach: Strażów i Palikówka (gmina Krasne) oraz Błodo-

wa Tyczyńska, Borówki i Zabratówka (gmina Chmielnik). Obręby te znajdują się na obrzeżach gmin, w znacznym oddaleniu od granic Rzeszowa (Ryc. 1).

Ryc.1.
Pogranicze Beskidu Niskiego i Pogórze Ciężkowickiego cechujące się ogromnym rozproszeniem zabudowy (fot. A. Ćwik)

Informacje o dacie powstania budynku zostały wykorzystane do obliczenia najmniejszej odległości do sąsiedniego budynku i określenie rozkładu zabudowy na tle głównych form terenu. Odległości do najbliższego sąsiada zostały uśrednione dla całego okresu przed 1945 r. i poszczególnych dziesięcioleci po II wojnie światowej. Miara ta została policzona tylko dla pierwszych budynków powstałych na danej działce. W większości przypadków stanowiły je domy mieszkalne, rzadziej obiekty użyteczności publicznej, usługowe czy gospodarcze. Zabieg ten był konieczny, gdyż dzięki temu średnie odległości do najbliższego sąsiada pokazały rzeczywiste tendencje rozpraszania zabudowy. Na problem ograniczeń badania koncentracji zabudowy z zastosowaniem wszystkich istniejących budynków zwracał uwagę m.in. B. Kostrubiec (1972: 32). Informacje o dacie zakończenia budowy uwzględniono także w analizie rozmieszczenia osadnictwa na tle głównych form terenu: wierzchowin, stoków, większych dolin, wyróżnionych w oparciu o mapę topograficzną w skali 1:25000. Ze względu na mało urozmaicony charakter ukształtowania terenu Kotliny Sandomierskiej, badania wykonano tylko na Pogórzu Dynowskim, na którym leży cała gmina Chmielnik i część gminy Krasne (Ryc. 2).

Ryc. 2. Położenie badanego obszaru na tle granic administracyjnych i jednostek fizycznogeograficznych oraz rozmieszczenie zabudowy w gminach Krasne i Chmielnik (oprac. B. Ortyl)

Skutki rozpraszania zabudowy w górach

Jak podkreślają autorzy *Raportu o ekonomicznych stratach i społecznych kosztach niekontrolowanej urbanizacji w Polsce*, rozpraszanie zabudowy jest problemem ogólnopolskim (Kowalewski i in. 2013: 2) i często towarzyszy zjawisku rozlewania się miast (*urban sprawl*). Jednak skutki tego zjawiska w górach są o wiele poważniejsze. Mają one zarówno naturę krajobrazową, jak i ekonomiczną, społeczną i przyrodniczą. W sensie krajobrazowym zjawisko to niszczy harmonię tradycyjnych krajobrazów górskich, wyrażającą się pierwotnie w swoistej trójdzielności – zabudowanych dnach dolin, rolniczo użytkowanych stokach i zalesionych grzbiecach (Ryc. 3). Tak skomponowane krajobrazy należą już do rzadkości i z pewną ostrożnością można by je nazwać krajobrazami ginącymi. H. Hrehorowicz-Gaber (2015: 155) za najcenniejsze zespoły osadnicze uważa właśnie te, w których czytelna jest jeszcze postać historyczno-kompozycyjna, wynikająca ze średniowiecznych układów osadniczych. Na Sądecczyźnie, ta trójdzielność miała swoje źródło w łanowym układzie pól, gdzie nadział ziemi dla osadników w miejscach, gdzie lokowano wsie na tzw. „surowym korzeniu”, był tak prowadzony, aby sąsiedzi mieli podobne warunki uprawy, czyli tereny położone i w dnie doliny, na stoku, jak i na grzbiecie górskim (Kostanecki i Żak 2011: 55).

Ryc. 3.
Trójdzielny krajobraz górski – wieś Ochotnica w Górcach (fot. A. Ćwik)

Innymi krajobrazami Karpat Polskich, w których rozpraszanie zabudowy nie zniszczyło ich harmonii są niektóre wsie Spisza, jak np. Dursztyn w Pieninach (Ryc. 4), chociaż i tu zaczyna wkraczać zabudowa rekreacyjna na okoliczne, rolniczo użytkowane wierzchowiny.

Ryc. 4.
Zwarta zabudowa Dursztyna na stoku Pienin Spiskich (fot. A. Ćwik)

Zabudowywanie grzbietów i wierzchołków ingeruje w ciągi widokowe (Ryc. 5) i przesłania nieraz złożone i rozległe panoramy górskie. To z kolei może prowadzić do spadku atrakcyjności tych terenów dla turystyki (Ćwik i Ortyl 2015: 141), a tym samym negatywnie przekładać się na lokalną i regionalną gospodarkę. Taki sposób kształtowania przestrzeni nie sprzyja wdrażaniu zapisów, ratyfikowanej przez Polskę, *Konwencji Karpackiej* (Ramowa..., 2003), a upatrującej źródła potencjalnego dobrobytu Karpat m.in. w zrównoważonej turystyce.

Ryc. 5.
Zabudowa rekreacyjna lokowana na grzbiecie Grandeusa w Pieninach, przesłaniająca widok na Pogórze Spiskie i Tatry (fot. A. Ćwik)

Nie tylko wspomniany powyżej trójdzielny układ krajobrazu górskiego powoli zanika, ale przemianom ulega także zabudowa szalańnicza na polanach pasterskich, czy zabudowa związana z siedliskami rolniczymi. Choć te rodzaje zabudowy mają często charakter rozproszony, co wynika z ich historycznych uwarunkowań lokalizacyjnych, to wpisują się w tradycyjne krajobrazy kulturowe Karpat Polskich i z tego punktu widzenia pełnią pozy-

tywną rolę. Niepokojącym zjawiskiem jest jednak powstawanie nowej mieszkalnej zabudowy siedliskowej mającej jedynie pozornie związek z rolniczym użytkowaniem okolicznych terenów i przyczyniającej się do rozpraszania funkcji osadniczej. Tradycyjna zabudowa szalańnicza towarzyszyła pasterstwu tranhumacyjnemu. W ostatnich latach można zaobserwować powolne odradzanie się wypasu wędrownego, m.in. na skutek działań podejmowanych w programach wspierających tą formę gospodarki, takich jak „Owca plus” na halach i polanach Beskidu Śląskiego i Żywieckiego czy w projekcie „Karpaty łączą” w Górcach. Wydaje się jednak, że rozproszona zabudowa na grzbietach i stokach, na których możliwe jest odradzanie się tego rodzaju pasterstwa, staje się dla niego istotną przeszkodą. Można więc w tym przypadku mówić nie tylko o negatywnych skutkach krajobrazowych wkraczania zabudowy w miejsca nieodpowiednie, ale także gospodarczych.

Poważniejsze skutki ekonomiczne opisywanego zjawiska powoduje jednak konieczność doprowadzenia infrastruktury drogowej i technicznej (Kowalewski i in. 2013: 5; Śleszyński, 2015: 60), do nowo powstałych domów, której koszt jest dodatkowo zwiększany przez urozmaiconą rzeźbę terenu. Lokalizacja zabudowy na terenach do tego nienadających się, jak np. terasy zalewowe czy obszary zagrożone osuwaniem w oparciu o decyzje administracyjne, również generuje poważne straty finansowe (Kowalewski i in. 2013: 4), gdyż zabudowa ta ulega zniszczeniu na skutek ruchów masowych i powodzi. Koszty te ponoszą zarówno gminy, jak i mieszkańcy. Ten stan rzeczy pociąga również inne negatywne skutki. Łatwo zauważalne jest to w kwestiach finansowych, poprzez zwiększenie nakładów na dojazdy do pracy, szkoły czy centrów usług. Należy także wspomnieć o negatywnych skutkach społecznych, wyrażających się przede wszystkim w czasie poświęconym na te migracje. Może to skutkować osłabianiem więzi sąsiedzkich i rodzinnych (Kowalewski i in. 2013: 6), a także osłabianiem tożsamości lokalnej. Jest to istotne, gdyż na niej opiera się lokalny folklor, będący składową dziedzictwa niematerialnego, który sprzyja rozwojowi tzw. etnoturystryki (Dziadowiec 2016: 91).

Ryc. 6.
Transport materiału mineralnego drogami ze stoków w Tyrawie Solnej w Górach Sanocko-Turczańskich (fot. A. Cwik)

Ze względu na bardziej złożone powiązania w środowisku przyrodniczym gór niż na terenach nizinnych, skutki środowiskowe rozpraszania zabudowy są tu poważniejsze. Sieć dróg dojazdowych do pojedynczych domów, a także lokalizacja zabudowy na nadmiernie nachylonych stokach i w lejach źródłowych cieków przyczyniają się do zwiększonych procesów denudacyjnych (Ryc. 6), szybszego spływu i obniżenia retencji zlewni, a także uruchamiania osuwisk i innych procesów geomorfologicznych. Rozproszona zabudowa wpływa na zmniejszanie arealów siedlisk cennych gatunków roślin i zwierząt oraz przerywanie korytarzy ekologicznych. Powoduje także utratę powierzchni biologicznie czynnej. Wydaje się, że w polskiej części Karpat zwiększona presja osadnicza w obrębie Bieszczadów jest dobrą ilustracją tych negatywnych zjawisk.

Ocena rozproszenia zabudowy w strefie podmiejskiej Rzeszowa

Szczegółowe studium przestrzennej zmienności zabudowy w czasie, wykonano dla dwóch gmin Krasne i Chmielnik, graniczących z Rzeszowem od strony wschodniej (Ryc. 1). Gminy te, pomimo że ze sobą sąsiadują, wykazują wiele różnic w sieci osadniczej. Już wizualna interpretacja rozmieszczenia zabudowy wskazuje, że w gminie Krasne osadnictwo jest zwarte i skupione wzdłuż dróg, zaś w gminie Chmielnik rozproszone. Nie tylko ta cecha różnicuje obie gminy. Są one położone w regionach bardzo odmiennych geograficznie. Gmina Krasne prawie w całości leży w Kotlinie Sandomierskiej w obrębie Pradoliny Podkarpackiej i Podgórze Rzeszowskiego (Kondracki 2000: 305). Tylko jej południowe rubieże stanowią północny skłon Pogórze Dynowskiego. Gmina Chmielnik zaś w całości leży w Karpatach na Pogórze Dynowskim (Kondracki 2000: 337). Dlatego też jej rzeźba jest znacznie bardziej urozmaicona. W świetle raportu *Planowanie przestrzenne w gminach* (Śleszyński 2012: 62) strefa podmiejska Rzeszowa ma prawie najgorszą sytuację planistyczną w kraju (dane za rok 2010). Jedynie 3,3% jej powierzchni jest objęte planami miejscowymi, a duża liczba wydawanych pozytywnych decyzji lokalizacyjnych (19,7 na 1000 ha powierzchni nie objętej planem miejscowym) świadczy o znaczącej presji inwestycyjnej. Miarą, która może potwierdzać tę tendencję, jest również przeznaczenie gruntów rolnych na cele nierolnicze i leśnych na cele nieleśne w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, która sięga ponad 45% (Śleszyński 2012: 76). Niewystarczające w stosunku do potrzeb pokrycie planistyczne w strefach podmiejskich powoduje rozpraszanie zabudowy i przyczynia się do obniżenia jakości tych przestrzeni (Śleszyński, 2012: 59). Wydaje się, że taka właśnie sytuacja jest przyczyną negatywnych tendencji rozwoju osadnictwa na badanym obszarze. Przeprowadzone analizy GIS potwierdzają istnienie różnic pomiędzy analizowanymi gminami. (tab. 1). Gmina Krasne jest mniejsza i cechuje ją dwukrotnie większa gęstość zabudowy niż pogórską gminę Chmielnik.

Tab. 1.
Podstawowe parametry badanego obszaru w podziale na gminy (oprac. B. Ortyl)

	Gmina Krasne	Gmina Chmielnik
Powierzchnia (km ²)	39,1	52,9
Gęstość zabudowy (liczba budynków/km ²)	208	104
Gęstość dróg utwardzonych (km/km ²)	1,8	2,2
Średnia minimalna odległość do najbliższego sąsiada (m)	16,3 (N = 8151)	18,1 (N = 5529)
Średnia minimalna odległość do najbliższego sąsiada dla punktów losowo wybranych (m)	35,0 (N = 8151)	49,6 (N = 5529)

N – liczebność

R6wnie srednia odlegloc do najbliższego sasiada jest tu mniejsza o niecale 2 m, chociaż, jak opisano w metodach badani, nie jest to wynik miarodajny, a w badaniu rozproszenia/koncentracji należy ograniczy się do pierwszych budynk6w postawionych na działkach (tab. 2). Odlegloc do najbliższego sasiada w gminie Krasne wynosi w6wczas 35,2 m, a w gminie Chmielnik jest ponad dwukrotnie większa – 74,2 m.

Tab. 2. Srednia odlegloc do najbliższego budynku w poszczeg6lnych przedziałach czasowych w wybranych obrębach gmin Krasne i Chmielnik (oprac. B. Ortyl)

Czas powstawania zabudowy	Zabudowa*			
	Gmina Krasne		Gmina Chmielnik	
	N	$\bar{x}$ odlegloc (m)	N	$\bar{x}$ odlegloc (m)
przed 1945	61	102,6	68	201,5
1946-1955	83	92,4	78	183,4
1956-1965	141	63,7	99	112,2
1966-1975	187	42,2	116	72,8
1976-1985	127	34,9	70	48,7
1986-1995	124	50,7	70	61,5
1996-2005	140	52,3	58	50,7
2006-2015	123	36,5	106	67,0
Og6le	986	35,2	665	74,2

* Uwzględniono tylko pierwsze wybudowane obiekty na działce. N – liczebnoc

Dwukrotna r6znica odlegloci do najbliższego sasiada zaznacza się w tych gminach już przed 1945 r. Po wojnie wielkości tych miar w obydwu gminach powoli zblizaj się do siebie. W dziesięcioleciu, z przelomu wiek6w, tendencje rozpraszania zabudowy były nawet silniejsze w gminie Krasne. W tym czasie powstało w jej obrębie trzykrotnie więcej dom6w ni w g6rskiej czci badanego obszaru. W ostatniej dekadzie ponownie pojawila si silniejsza presja na powstawanie izolowanych budynk6w w terenie g6rskim. Liczba nowo powstałych budynk6w w gminie Krasne i Chmielnik jest zblizona, ale ich rozproszenie zaznacza się bardzo wyraźnie na pog6rzu. Wydaje się, że jest to powodowane chęcią zamieszkania w otoczeniu atrakcyjnym widokowo, ale jednak w bliskiej odlegloci do miejsca pracy.

Gminy te wypadają r6wnie kontrastowo w por6wnaniu minimalnej odlegloci zabudowy do drogi asfaltowej (tab. 3). W gminie Chmielnik srednia odlegloc budynk6w do drogi jest o 20 m większa w por6wnaniu z gminą Krasne. Wynik ten należy rozpatrywa ycznie z informacj o gęstości dr6g, kt6ra na pog6rzu jest większa niż w kotlinie, i sama w sobie może być także pewną miar rozproszenia zabudowy. W tym kontekście wskaźnik odlegloci zabudowy od drogi nie doszacowuje skali rozproszenia zabudowy w gminie Chmielnik.

Udział procentowy zabudowy w poszczeg6lnych strefach odleglociowych od drogi, także wskazuje na większe rozproszenie zabudowy w g6rskiej czci badanego obszaru. W gminie Krasne, w kotlinie, zabudowa skupia się g6wnie przy drodze – w 60 m strefie jest jej prawie 70%. W gminie Chmielnik te wartości są bardziej zr6znicowane, gdyż w pierwszej strefie (0-60 m) udział zabudowy jest o 10% mniejszy niż w Krasnem, a w odlegloci powyzej 100 m od drogi osiąga ponad 25%, czego nie notuje się w gminie Krasne.

Tab. 3. Udział zabudowy w poszczególnych strefach odległościowych od dróg utwardzonych w gminach Krasne i Chmielnik (oprac. B. Ortyl)

Odległość od drogi (m)	Zabudowa*			
	Gmina Krasne		Gmina Chmielnik	
	N	(%)	N	(%)
0-60	5638	69,2	3298	59,6
60-80	790	9,7	463	8,4
80-100	461	5,7	298	5,4
100-200	811	9,9	855	15,5
200-500	417	5,1	578	10,5
500-1000	34	0,4	37	0,7
	Σ8151	x 63,2	Σ5529	x 83,9

* Uwzględniono wszystkie wybudowane obiekty. N – liczebność

Interesującym zagadnieniem, związanym z rozpraszaniem zabudowy w górach, jest jej położenie w stosunku do formy terenu. Tego typu analizę przeprowadzono dla części badanego obszaru, położonego na Pogórzu Dynowskim niezależnie od administracyjnej przynależności do określonej gminy (tab. 4). Większość zabudowy – ponad 70% jest zlokalizowana na stokach, a najmniej w dolinach – 7,4%. Okazuje się, że taka lokalizacja była preferowana już przed wojną, ponieważ do tego rozkładu dowiązują głównie budynki powstałe do roku 1945. Jednakże z biegiem lat ta tendencja przesuwa się ze stoków w kierunku wierzchowin, a najsilniejsza jest w ostatnim dziesięcioleciu, gdyż zabudowa na wierzchowinach sięga już prawie połowy wszystkich budynków.

Tab. 4. Udział zabudowy w obrębie głównych form ukształtowania terenu na Pogórzu Dynowskim (oprac. B. Ortyl)

Czas powstawania zabudowy	Zabudowa w obrębie form terenu					
	Wierzchowina		Stok		Dno doliny	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)
przed 1945	34	22,4	111	73,0	7	4,6
1946-1955	42	22,5	128	68,4	17	9,1
1956-1965	62	25,1	151	61,1	34	13,8
1966-1975	89	33,2	153	57,1	26	9,7
1975-1985	62	35,0	92	52,0	23	13,0
1986-1995	64	41,6	75	48,7	15	9,7
1996-2005	38	40,4	48	51,1	8	8,5
2005-2015	76	49,0	64	41,3	15	9,7
do 2015	467	32,6	822	57,3	145	10,1
Pozostałe*	974	18,0	4076	75,3	361	6,7
Ogółem**	1441	21,1	4898	71,6	506	7,4

* Budynki o nieznanym czasie powstania, ** wszystkie budynki. N – liczebność

Podsumowanie

Rozpraszenie zabudowy to jedno z najpoważniejszych negatywnych zjawisk przestrzennych w Polsce. W samych górach jego skutki są jednak znacznie poważniejsze, co wynika z bardziej złożonych relacji przyrodniczych niż na terenach nizinnych oraz z wyjątkowo atrakcyjnych krajobrazów, które mają istotne znaczenie dla możliwości rozwoju turystyki. Chaos przestrzenny dotyka zwłaszcza stref podmiejskich większych miast, jak np. Rzeszowa, gdzie tendencje rozpraszania zabudowy są silniejsze w karpackiej części tej strefy. Przyczyny takiego stanu rzeczy są złożone; tkwią głównie w prawodawstwie, ale także w braku traktowania przez społeczeństwo przestrzeni jako dobra wspólnego i wyczerpywalnego. Pojawia się więc pilna potrzeba zmian prawnych, które mogłyby polegać na wzmocnieniu roli studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz ograniczeniu szkodliwego wpływu decyzji lokalizacyjnych na ład przestrzenny. Poważniejszym wyzwaniem pozostaje jednak przemiana wartości tkwiących w społeczeństwie, co pozwoliłoby na zahamowanie postępującej degradacji cennych górskich krajobrazów.

Bibliografia

- Cíwik A., Ortyl B. 2015. *Ocena potencjału turystyczno-rekreacyjnego środowiska zachodniej części pogranicza rusińskiego-polskiego w świetle idei zrównoważonego rozwoju*. [w:] Zawilińska B., Szpara K., Wilkońska A., (red.), *Lokalny potencjał a zrównoważony rozwój turystyki w Karpatach*. Rzeszów – Warszawa: Centrum UNEP/GRID Warszawa.
- Dziadowiec J. 2016. *Imprezy folklorystyczne jako forma folkoturystyki/etnoturystyki oraz forma organizacji i zarządzania dziedzictwem niematerialnym. Perspektywa folkorganizatorów i folk turystów*. „Turystyka Kulturowa”, 3/2016.
- Hrehorowicz-Gaber H. 2015. *Planistyczne aspekty ochrony przestrzeni kulturowej Karpat w kontekście turystyki na wybranych przykładach*. [w:] Zawilińska B., Szpara K., Wilkońska A., (red.), *Lokalny potencjał a zrównoważony rozwój turystyki w Karpatach*. Rzeszów – Warszawa: Centrum UNEP/GRID Warszawa.
- Kondracki J. 2000. *Geografia regionalna Polski*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kostanecki R., Żak M. K. 2011. *Kamionka Wielka. Rys dziejów wsi w 650-lecie jej istnienia*. Wyd. II. Kamionka Wielka: Wydawca L.A. Witkowska.
- Kostrubiec B. 1972. *Analiza zjawisk koncentracji w sieci osadniczej. Problemy metodyczne*. „Prace Geograficzne” 93.
- Kowalewski A., Mordasewicz J., Osiatyński J., Regulski J., Stępień J. i Śleszyński P. 2013. *Raport o ekonomicznych stratach i społecznych kosztach niekontrolowanej urbanizacji w Polsce*. Warszawa: Fundacja Rozwoju Demokracji Lokalnej, Inst. Geogr. i Przestrz. Zag. PAN. http://www.frdl.org.pl/pliki/frdl/document/zalaczniki_artykuly/Raport%20Ekonomiczny%2029.10.2013%20calosc.pdf [dostęp: 1.07.2016].
- Ramowa Konwencja o ochronie i zrównoważonym rozwoju Karpat, sporządzona w Kijowie dnia 22 maja 2003 r., Dz. U. 2007 nr 96 poz. 634.
- Śleszyński P. 2012. *Strefy podmiejskie*. [w:] P. Śleszyński, T. Komornicki, J. Solon i M. Więckowski, *Planowanie przestrzenne w gminach*. Warszawa: IGiPZ PAN, Wyd. Akademickie Sedno.
- Śleszyński P. 2015. *Metodyczne problemy wyznaczania obszarów urbanizacji*. „Przegląd Urbanistyczny” IX.
- Wolski J. 2007. *Przekształcenia krajobrazu wiejskiego Bieszczadów Wysokich w ciągu ostatnich 150 lat*. Warszawa: IGiPZ PAN.